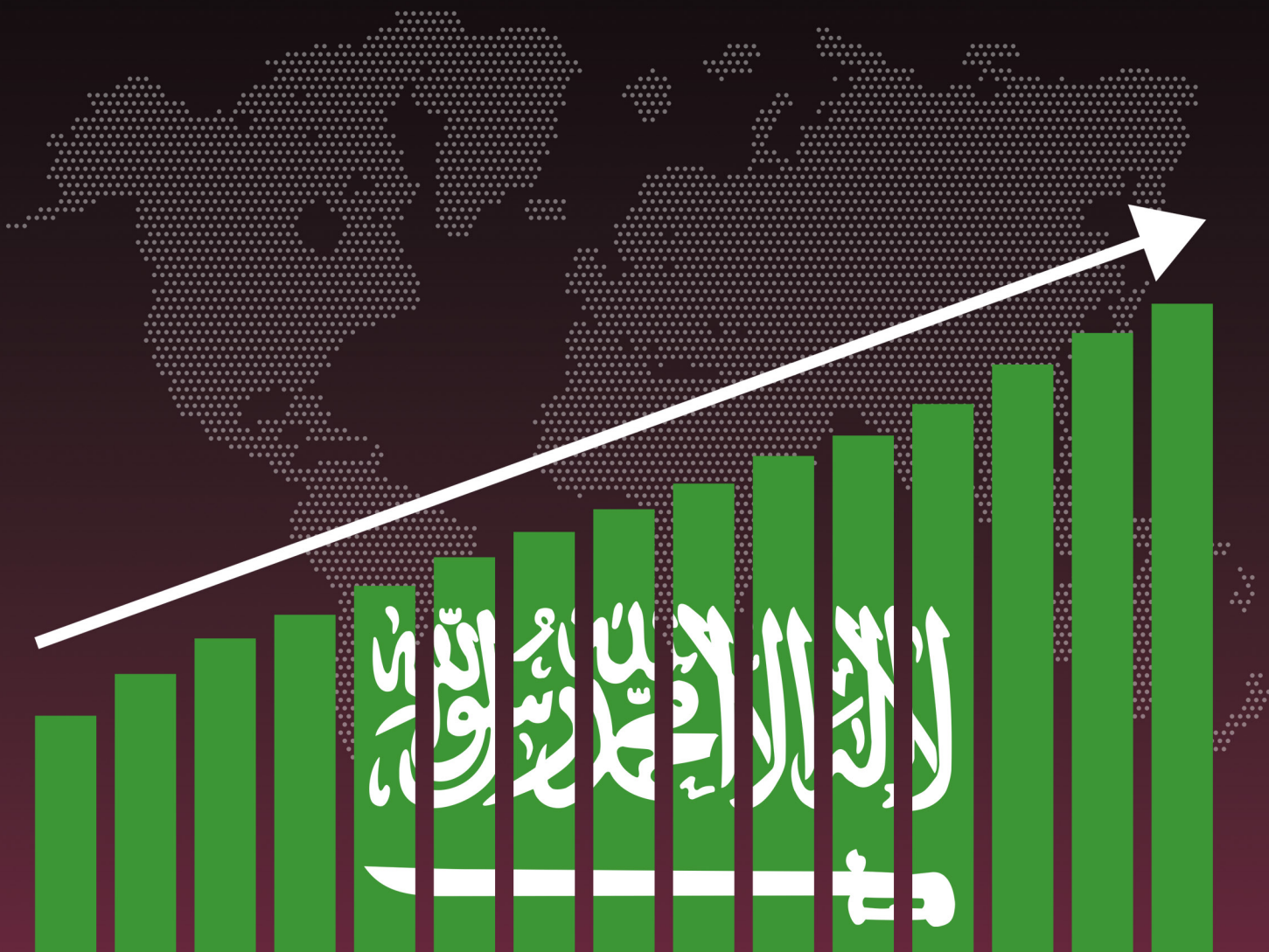

مرکز پژوهش‌های اتاق ایران

دیپلماسی اقتصادی عربستان سعودی

تیر ۱۴۰۳

شناسنامه گزارش

مرکز پژوهش‌های اتاق ایران

عنوان:

دیپلماسی اقتصادی عربستان سعودی

دفتر تجارت و دیپلماسی اقتصادی

تاریخ انتشار: تیر ۱۴۰۳

واژه‌های کلیدی: عربستان، روابط تجاری، دیپلماسی اقتصادی، ساختار نهادی، توسعه صنعتی، مناطق ویژه اقتصادی، تجارت چندجانبه

نشانی: تهران، خیابان طالقانی، نبش خیابان شهید موسوی (فرصت)، پلاک ۱۷۵

فهرست مطالب

۵	خلاصه کاربردی
۶	درآمد
۸	الف) سیاست تجاری عربستان سعودی
۲۲	ب) ارزیابی سیاست تجاری عربستان سعودی
۲۸	ج) روابط تجاری ایران و عربستان سعودی
۳۱	جمع بندی

خلاصه کاربردی

- دیپلماسی اقتصادی عربستان در پیامد طراحی و اجرای چشم انداز ۲۰۳۰ در مسیر دگرگونی قرار دارد. در قالب این چشم انداز، ارتقای موقعیت عربستان به عنوان هاب جهانی تجارت و سرمایه گذاری و کشوری برخوردار از موقعیت برتر در جهان اسلام به اهداف کلیدی دیپلماسی اقتصادی بدل شده اند
- افزون بر این سند جدید توسعه صنعتی این کشور که بر پایه کاهش نقش نفت در اقتصاد این کشور و همراهی به انقلاب چهارم صنعتی طراحی شده است نیز در شکل دهی به دیپلماسی اقتصادی نقش آفرین است
- در راستای تحقق چشم انداز ۲۰۳۰، ساختار نهادی دیپلماسی اقتصادی عربستان در سال های اخیر در راستای تمرکزگرایی و افزایش اختیارات نهادهای بوروکراتیک متحول شده است
- شورای همکاری خلیج فارس همچنان در کانون دیپلماسی اقتصادی عربستان قرار دارد و این کشور از مسیر شورای همکاری مذاکرات آزادسازی تجاری را به پیش می برد
- در حوزه سرمایه گذاری، عربستان کوشیده تا اصلاحات بنیادینی در راستای جذب سرمایه خارجی صورت دهد. از دیگر سو تلاش می کند تا مازاد درآمدهای نفتی را در بخش های جذاب و آینده دار زنجیره های ارزش سرمایه گذاری نماید.
- کمک های توسعه ای عربستان به عنوان بخش مهمی از دیپلماسی اقتصادی این کشور بر جهان در حال توسعه متمرکز شده و در راستای منافع ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک این کشور صورت می گیرد.
- روابط تجاری ایران و عربستان سعودی پس از تجربه رکود مطلق ناشی از تنش های سال های ۲۰۱۵ به بعد، با آغاز تنش زدایی در سال ۲۰۲۳ وارد مرحله جدید شد و ضمن گفتگوها و جلسات میان دولتی و نیز با مشارکت بخش خصوصی ایران، امیدها و چشم اندازهای زیادی را ایجاد کرد. در این راستا، پیشنهادهای مهمی نیز ارائه شد که از جمله می توان به ایجاد کمیسیون مشترک روابط اقتصادی و شورای هماهنگی روابط دوجانبه اشاره کرد. با این حال، این گفتگوها و چشم اندازها هنوز به نتیجه چشمگیری منتهی نشده است، به گونه ای که در حال حاضر، از مجموع ۴۹.۵ میلیارد دلار صادرات ایران در سال ۱۴۰۲، عربستان تنها ۳۶۷ هزار ۹۹۲ دلار را به خود اختصاص داده است.

درآمد

عربستان سعودی بزرگترین کشور شبه جزیره عربستان و مؤثرترین و ثروتمندترین کشور عربی در محدوده جغرافیایی پیرامونی ایران به شمار می‌رود. این کشور، با ۲,۱۵ میلیون متر مربع مساحت وسیع‌ترین کشور خاورمیانه (رتبه سیزدهم جهان) و با جمعیت ۳۶,۴ میلیون نفر (۲۰۲۲) در رتبهٔ چهل و یکم جهان قرار دارد.^۱ این کشور، در کنار امارات متحدهٔ عربی ستون اصلی شورای همکاری خلیج فارس است و با ذخایر اثبات شدهٔ ۲۶۷ میلیارد بشکه، صاحب ۱۷ درصد از کل نفت جهان است. همچنین، با تولید روزانه ۱۰,۵۹ میلیون بشکه نفت^۲ سومین تولید کنندهٔ بزرگ جهان، نخستین صادرکنندهٔ بزرگ جهان و بزرگترین تولیدکنندهٔ نفت اوپک به شمار می‌رود.^۳ تولید ناخالص داخلی عربستان در سال ۲۰۲۲ برای نخستین بار در تاریخ این کشور از مرز یک تریلیون دلار گذشت و با رشد خارق‌العادهٔ ۸,۷٪ درصدی نسبت به سال مالی قبل از آن به ۱,۱۱ تریلیون دلار رسید.^۴ با این حال، آمارهای غیررسمی نشان از رشد منفی ۰,۸ درصدی تولید ناخالص داخلی این عربستان در سال ۲۰۲۳ دارد. در هر حال، دستاوردهای عربستان در سال ۲۰۲۳ به‌عنوان نخستین کشور کل منطقهٔ غرب آسیا که تولید ناخالص سالیانهٔ آن از مرز یک تریلیون دلار می‌گذرد، و نیز کسب بالاترین نرخ رشد اقتصادی در میان کشورهای گروه ۲۰، غیرقابل انکار است.

بسیاری از آمارهای تخصصی بازرگانی در عربستان نیز نشانگر رشد هستند. عربستان سعودی با امتیاز ۰,۷۸ و رتبهٔ ۳۵ جهان در شاخص تجارت پیچیدگی اقتصادی (۲۰۲۲)، موقعیت قابل توجهی را از خود به نمایش گذاشته است که به ویژه، با توجه به اتکای تاریخی اقتصاد این کشور به نفت و برنامه‌های بلندمدت متنوع‌سازی اقتصاد، جای پیشرفت بالایی نیز دارد. این کشور، در سال ۲۰۲۲ به میزان ۳۶۲ میلیارد دلار صادرات (رتبهٔ ۲۳ جهان) و ۱۶۹ میلیارد دلار واردات (رتبهٔ ۳۲ جهان) داشته است. در نتیجهٔ این میزان تجارت، عربستان سعودی اقتصاد هفدهم جهان بر اساس تولید ناخالص داخلی و اقتصاد سی و هفتم دنیا بر حسب سرانهٔ تولید ناخالص داخلی بوده است.

مهمترین صادرات عربستان سعودی به ترتیب شامل نفت خام، نفت پالایش شده، پلیمرهای اتیلنی، پلیمرهای پروپیلینی و الکل‌های آکیلک هستند که به ترتیب به چین، هند، ژاپن، کره جنوبی و ایالات متحده به‌عنوان پنج مقصد اول صادراتی این کشور صادر می‌شوند. در مقابل، مهمترین واردات این کشور خودرو، تجهیزات پخش^۵، طلا، نفت پالایش شده و داروی بسته‌بندی شده هستند که به ترتیب، از مهم‌ترین

1- <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=SA>

2- https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/169.htm

3- <https://www.eia.gov/international/analysis/country/SAU>

4- <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=SA>

5- <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=SA>

6- Broadcasting equipments

مبادی وارداتی این کشور از چین، امارات متحده عربی، ایالات متحده، هند و آلمان وارد می‌شوند. بیشترین رشد بازارهای صادراتی عربستان سعودی در سال مالی ۲۰۲۲ به ترتیب متعلق به چین، هند و کره جنوبی و بیشترین رشد بازارهای وارداتی این کشور نیز در همین سال، به ترتیب متعلق به چین، امارات متحده عربی و سوئیس بوده است.

عربستان سعودی ۲۱۴۹۶۹۰ کیلومتر مربع وسعت دارد و با عراق، اردن، عمان، قطر، امارات متحده عربی و یمن از طریق خشکی و با مصر، اریتره، ایران و سودان از طریق دریا همسایه است. جمعیت این کشور در سال ۲۰۲۲ بالغ بر ۳۲.۱۸ میلیون نفر بوده است که این عدد شامل ۱۳.۳ میلیون نفر خارجی مهاجر (۴۱.۶ درصد) و مابقی بومی است که ۹۰ درصد آنها عرب هستند. بنگلادشی‌ها و هندی‌ها در مجموع با نزدیک به ۳۰ درصد بزرگترین جمعیت مهاجران خارجی حاضر در عربستان سعودی را تشکیل می‌دهند و به دنبال آنها پاکستانی‌ها، یمنی‌ها و مصری‌ها قرار دارند که در کنار هم نزدیک به ۷۰ درصد از مهاجران خارجی حاضر در عربستان را شامل می‌شوند.^۱

عربستان در سال‌های اخیر یک فرایند جانشینی پیچیده و بحران‌ساز را پشت سر گذاشته است که آثار آن در سیاست و اقتصاد به یک اندازه قابل تشخیص است. محمد بن سلمان، شاهزاده تاجدار سعودی، معمار این دوران جدید بوده است و پس از اینکه در سال‌های ابتدایی کشور را به شکل بی‌سابقه‌ای درگیر بحران‌های منطقه‌ای کرد، در سال‌های پس از ۲۰۲۳ یک فرایند رهاشدگی^۲ از بحران‌های منطقه‌ای را در پیش گرفت که نقاط اوج آن تنش‌زدایی و از سرگیری روابط سیاسی با ایران، پایان جنگ یمن و مذاکرات برای عادی‌سازی روابط با اسرائیل بودند. این غیرامنیتی‌نمایی و عادی‌سازی، به منظور تمرکز بر توسعه اقتصادی و اجتماعی به دور از تنش‌های سیاسی و امنیتی صورت گرفت. هرچند برنامه‌های اقتصادی جاه‌طلبانه بن سلمان سال‌ها قبل از ۲۰۲۳ آغاز شده بودند، تنش‌ها و هزینه‌های سیاست‌های منطقه‌ای این کشور مانعی برای پیشبرد مؤثر آنها به شمار می‌رفتند. به دنبال فرایند تنش‌زدایی و رهاشدگی، عربستان سعودی امکان بیشتری برای جستجوی طرح‌های اقتصادی و توسعه‌ای خود به دست آورد. دو هدف کلان تمام این طرح‌ها و برنامه‌ها، کاهش اتکا به نفت با متنوع‌سازی اقتصادی و ترمیم تصویر عربستان سعودی با مجموعه‌ای از نوسازی‌های اجتماعی قرار داشته است. در کانون این هدف‌گذاری، چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان سعودی قرار دارد که محور بخش دیپلماسی اقتصادی-تجاری این گزارش بوده است. شناخت دیپلماسی اقتصادی عربستان به عنوان مهمترین رقیب ایران و کشوری که ممکن است در صورت فرجام یافتن مذاکرات ایران با آن، به بازاری مهم در محیط همسایگی بدل شود ضرورت دارد. در این راستا گزارش حاضر معطوف به تبیین ابعاد مختلف دیپلماسی اقتصادی عربستان است

1- <https://www.argaam.com/en/article/article/detail/id/1648145>

2- Disengagement

الف) سیاست تجاری عربستان سعودی

همانگونه که در بخش قبل اشاره شد، کانون سیاست تجاری عربستان سعودی، متنوع‌سازی اقتصادی با کاهش اتکا به نفت و نوسازی‌های اقتصادی-اجتماعی برای ترمیم تصویر کشور در عرصه بین‌المللی بوده است. اسناد، برنامه‌ها و استراتژی‌های کلان دولت در این کشور مهمترین منابع برای بحث و درک این مباحث هستند. این اسناد، خود مولود یک ساختار سیاست‌گذاری مشخص است که علاوه بر تعیین این برنامه‌ها، در همکاری با نهادهای بین‌المللی به ارزیابی پیامدهای آنها و در صورت نیاز، باز تعریف آنها مبادرت می‌ورزند. در این بخش، ابتدا در سطح داخلی، ساختار سیاسی و نهادی عربستان سعودی در پیوند با سیاست تجاری این کشور مورد اشاره قرار می‌گیرد. سپس مهمترین اسناد و برنامه‌های این سیاست مورد اشاره قرار می‌گیرد و در نهایت، در بخش سوم، سیاست تجاری این کشور در سطح منطقه و مناسبات دو و چندجانبه آن به بحث گذاشته می‌شود.

الف-۱) ساختار نهادی سیاست تجاری عربستان سعودی

پادشاهی عربستان سعودی نوعی نظام سلطنتی در معنای سنتی و خاندانی آن است. پادشاه رهبر حکومت، دولت، قوه قضائیه و فرمانده کل نیروهای نظامی است. افزون بر این پادشاه در نقش نخست وزیر، ریاست شورای وزیران را بر عهده دارد که دارای وظایف اجرایی و قانونگذاری است. شورای وزیران از ۳۸ وزیر تشکیل شده است.

از سال ۲۰۱۵، بن سلمان فرزند پادشاه و ولیعهد طبق انتصاب پادشاه به عنوان معاون رییس الوزرا و بعدها به عنوان رهبر واقعی کشور قدرت را در دست گرفته است. شورای مشورتی (مجلس الشوراء) یک نهاد شبه قانونگذاری تک مجلسی است که قدرت پیشنهاد قانون، همراه با شورای وزیران را برای تصویب پادشاه دارد. شورای مشورتی متشکل از ۱۵۰ عضو است که همه آنها توسط پادشاه منصوب می‌شوند. این شورا از سال ۲۰۱۳، ۳۰ عضو زن را شامل می‌شود. احزاب سیاسی در این کشور وجود ندارد.^۱ به بیان دیگر ساختار سیاسی بسیار سنتی و سلسله مراتبی است و دیپلماسی اقتصادی در این قالب طراحی و اجرا می‌شود.

البته عربستان در راستای تحقق چشم انداز ۲۰۳۰ تغییراتی در ساختار نهادی دیپلماسی اقتصادی خود ایجاد کرده است. در این راستا ساختار جدید «پایش جذب سرمایه خارجی» ایجاد شده است. افزون بر این تغییر ساختار وزارت نیرو، صنعت و منابع معدنی به دو وزارتخانه نیرو و وزارتخانه صنعت و منابع معدنی تقسیم شده و نیز «سازمان سرمایه گذاری عمومی عربستان سعودی» به وزارت سرمایه گذاری ارتقاء پیدا کرده است.

1- <https://www.britannica.com/place/Saudi-Arabia/Government-and-society>

ایجاد اداره کل «حفاظت از مالکیت معنوی» را می‌توان به عنوان نمونه‌ای دیگر ذکر کرد.^۱

اشاره شد که در سال‌های اخیر، تغییرات قابل توجهی در چارچوب نهادی تدوین و اجرای سیاست تجاری عربستان سعودی رخ داد. در این راستا اداره تجارت خارجی (GAFT) در ژانویه ۲۰۱۹ به عنوان یک نهاد عمومی جداگانه تأسیس شد تا کلیه مسئولیت‌های مربوط به تجارت خارجی را که پیش از این توسط وزارت بازرگانی انجام می‌شد بر عهده بگیرد. این نهاد در حال حاضر مسئول تمام امور مربوط به سیاست تجاری، از جمله مذاکره در مورد توافقنامه‌های تجاری بین‌المللی، اطمینان از پایبندی عربستان سعودی به تعهدات خود در سازمان تجارت جهانی، و نمایندگی پادشاهی در سازمان تجارت جهانی و سایر سازمان‌های اقتصادی بین‌المللی است. در تدوین سیاست تجاری، نهاد تجارت خارجی با وزارتخانه‌ها و آژانس‌های مربوطه هماهنگ می‌شود.

هیئت مدیره GAFT به ریاست وزیر بازرگانی و شامل نمایندگانی از وزارت امور خارجه، وزارت سرمایه‌گذاری، وزارت حمل و نقل، وزارت دارایی، وزارت محیط زیست، آب و کشاورزی، وزارت نیرو، وزارت صنعت و منابع معدنی، وزارت اقتصاد و برنامه ریزی، و سازمان غذا و داروی عربستان است. GAFT تیم مذاکره‌کننده سعودی را در مذاکرات تجارت خارجی، از جمله موضوعات مرتبط با سازمان تجارت جهانی، رهبری می‌کند. این تیم متشکل از روسای تیم‌های مذاکره‌کننده فنی در حوزه‌های کالا، خدمات، سرمایه‌گذاری، قواعد مبادا، تجارت الکترونیک، مقررات عمومی، حقوق مالکیت معنوی و خرید دولتی است.^۲

نهاد تازه تأسیس اداره کل تجارت خارجی در حال بررسی و تدوین سیاست‌های جدید در حوزه تجارت خارجی است و در این راستا با بخش خصوصی ارتباطی تنگاتنگ دارد. به بیانی دقیق‌تر این نهاد وظایف ذیل را در راستای توسعه روابط تجاری عربستان بر عهده دارد:

۱- تدوین خط مشی‌ها، راهبردها، طرح‌ها و برنامه‌های مرتبط با حوزه وظایف خود با هماهنگی مراجع ذیربط و انجام اقدامات لازم در این خصوص.

۲- نمایندگی پادشاهی در سازمان تجارت جهانی (WTO) و انجام وظایف و وظایف مرتبط از جمله شرکت در مذاکرات دوجانبه با کشورهایی که به دنبال پیوستن به WTO هستند، با هماهنگی با نهادهای دولتی ذیصلاح،

پیگیری اجرای تعهدات عربستان سعودی به سازمان تجارت جهانی، پیگیری اجرای تعهدات کشورهای عضو در قبال سازمان تجارت جهانی، هماهنگی بین نهادهای مختلف عربستان در حوزه مسائل تجارت بین

1- <https://www.policyforum.net/tackling-saudi-arabias-economic-diplomacy-challenges/>

2- <https://gaft.gov.sa/en/about-gaft/pages/vision.aspx>

المللی، پیگیری پرونده‌های حل و فصل اختلافات تجاری مربوط به عربستان در سازمان تجارت جهانی، هماهنگ کردن مواضع با کشورهای همسود در سازمان تجارت جهانی.

۳- نظارت بر وظایف تیم مذاکره‌کننده عربستان سعودی و تیم‌های فنی آن و هماهنگی و تأیید پیشنهادات، مواضع مذاکره و موضوعات مرتبط با سازمان تجارت جهانی (WTO)، موافقت‌نامه‌های تجارت آزاد و موافقت‌نامه‌های دوجانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی.

۴- فراهم آوردن امکان دسترسی صادرات عربستان سعودی به بازارهای خارجی، گشودن بازارهای جدید برای عربستان سعودی و و حل و فصل چالش‌هایی که سیاست تجاری عربستان در محیط بین‌المللی با مواجهه است، در هماهنگی با نهادهای دولتی مربوطه.

۵- انجام مأموریت‌ها و مسئولیت‌های مربوط به اقدامات جبرانی و دفاع از منافع عربستان سعودی در سطح محلی و بین‌المللی در این حوزه‌ها.

۶- ارائه پیشنهادات در زمینه تعرفه‌های گمرکی و ارجاع آن به مرجع ذیصلاح جهت انجام اقدامات لازم در این خصوص.

۷- مدیریت روابط بین‌المللی عربستان سعودی در زمینه تجارت خارجی با هماهنگی مقامات ذیربط.

۸- نظارت بر رایزنان تجاری

۹- نظارت بر شوراها و تجاری مشترک با سایر کشورها.

۱۰- افزایش آگاهی بخش‌های دولتی و خصوصی در مورد تعهدات عربستان سعودی در تجارت خارجی و همچنین به روز رسانی‌ها و تحولات مربوطه.

۱۱- نمایندگی عربستان سعودی در سازمان‌ها و مجامع منطقه‌ای و بین‌المللی مرتبط با امور تجارت خارجی

۱۲- برگزاری همایش‌ها، سمینارها و نشست‌های در حوزه‌های مربوط به وظایف GAFT

۱۳- تهیه مطالعات، تحقیقات و گزارش‌ها، ایجاد پایگاه‌های اطلاعاتی مرتبط با حوزه کاری GAFT و تبادل اطلاعات با نهادهای داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی از جمله مطالعه و تحلیل تأثیر اقتصادی فرصت‌های انعقاد موافقت‌نامه‌های تجارت آزاد با کشورهای و بلوک‌های اقتصادی با هماهنگی با مراجع ذیربط و ارائه آنها به دستگاه‌های ذیربط.

۱۴- پیشنهاد پیش نویس قوانین و مقررات مربوط به وظایف GAFT و اصلاح آنها طبق روسیه های قانونی.

بنابراین، جایگاه اداره تجارت خارجی در سیاست‌گذاری عربستان بی‌بدیل است. این نهاد استراتژی تجاری عربستان را صورت ذیل ترسیم کرده است:

«اداره تجارت خارجی در راستای چشم انداز ۲۰۳۰، در تلاش است تا تجارت خارجی عربستان سعودی را به سوی تسهیل دسترسی صادرکنندگان به بازارهای خارجی سوق دهد. گشودن بازارهای جدید برای محصولات ملی، توسعه قابلیت‌ها در تجارت خارجی با همکاری بخش‌های دولتی و خصوصی و به حداکثر رساندن نقش بخش خصوصی به عنوان یک شریک اساسی در جهت تقویت این مشارکت و توسعه قابلیت‌ها در دستور کار این نهاد قرار دارد. در این راستا سه هدف استراتژیک برای سیاست تجاری عربستان تعریف شده است: ۱- گشودن بازارهای جدید به روی صادرات عربستان ۲- تقویت تولیدات داخلی از طریق سیاست های تجاری متناسب ۳- توسعه قابلیت های شرکت های برای تجارت خارجی»^۱.

تشکیل سازمان توسعه صادرات عربستان به عنوان یک نهاد مستقل ملی یکی دیگر از تحولات مهم در ساختار نهادی دیپلماسی اقتصادی این کشور است. این نهاد از سه طریق به تنوع بخشی به صادرات عربستان کمک می کند:

۱- کمک به افزایش آمادگی صادراتی شرکت های کوچک و متوسط

۲- ایجاد فرصت برای کسب و کارهایی که آمادگی صادرات کالا یا خدمات دارند

۳- افزایش کارآمدی اکوسیستم تجاری و تسهیل دسترسی به بازارهای بین المللی

نهاد توسعه صادرات عربستان کمک های اداری، فنی و مشاوره ای برای بازاریابی صادرات و جذب سرمایه گذاران خارجی ارائه می کند. همچنین با نمایندگان تجاری خارج از کشور و اتاق های بازرگانی برای شناسایی بهترین شیوه های صادراتی، ایجاد فرصت های جدید برای صادرکنندگان و بهبود فضای صادراتی همکاری می کند.^۲ بخش خصوصی با ارائه ورودی‌ها و بازخوردها، مستقیماً به GAFT یا از طریق شورای اتاق‌های عربستان که شامل ۲۸ اتاق بازرگانی و صنعت است، به نمایندگی از بخش‌ها و مناطق مختلف در سراسر کشور، در تدوین سیاست تجاری مشارکت می‌کند.

الف- ۲) اسناد سیاست تجاری عربستان سعودی: سند چشم‌انداز ۲۰۳۰

مهمترین سند کلان و بالادستی سیاست تجاری عربستان سعودی، چشم‌انداز ۲۰۳۰ است که به دنبال

1- <https://gaft.gov.sa/en/about-gaft/Pages/vision.aspx>

2- <https://www.saudiexports.gov.sa/en/eservices/FND>

انتقال قدرت در این کشور مطرح شد. با تصویب این سند در سال ۲۰۱۶، رویکرد کلان اقتصادی عربستان در سال‌های پیش رو مشخص شد. این سند همچنان مبنای سیاست‌گذاری‌های کلان دیپلماسی اقتصادی عربستان است. این سند در واقع یک طرح استراتژیک بلندپروازانه است که برای مدرن‌سازی و تنوع بخشیدن به اقتصاد عربستان، عمدتاً از طریق کاهش وابستگی به نفت، توسعه منابع درآمدی جایگزین و افزایش مشارکت بخش خصوصی در اقتصاد طراحی شده است. افزون بر این بهبود کارآمدی نهاد دولت و تبدیل جامعه سعودی به جامعه مدرن و فراگیرتر از دیگر اهداف این چشم‌انداز است. این طرح کلان دارای سه رکن اصلی است:

۱- ارتقای جایگاه عربستان سعودی به عنوان "قلب جهان عرب و اسلام"

۲- تبدیل شدن به یک کانون جهانی جذب سرمایه و سرمایه‌گذاری

۳- تبدیل شدن به هابی که آسیا، اروپا و آفریقا را به هم متصل می‌کند^۱

این طرح اهداف و برنامه‌های قابل‌سنجش مشخصی را تعیین می‌کند که تا سال ۲۰۳۰ این کشور باید به آنها دست یابد. در حوزه اقتصادی که در کانون این طرح قرار دارد، ابتکارات متعددی تعریف شده است:

- ایجاد مشاغل بیشتر در بخش خصوصی برای اتباع سعودی

- افزایش مشارکت زنان در نیروی کار

- حمایت از شرکت‌های کوچک و متوسط

- افزایش سرمایه‌گذاری در بخش‌های غیر نفتی مانند انرژی‌های تجدیدپذیر، صنایع پیشرفته، گردشگری، اوقات فراغت، خرده‌فروشی، اقتصاد دیجیتال و خدمات مالی

- افزایش محتوای داخلی در تولیدات صنعتی

- خصوصی‌سازی شرکت‌های دولتی و خدمات دولتی (مانند بهداشت، آموزش، و مسکن)

- مقررات زدایی از بازار انرژی

- کاهش یارانه انرژی^۲

افزون بر این در قالب استراتژی کلان موسوم به چشم‌انداز ۲۰۳۰، بهبود فضای کسب و کار برای جذب

1- <https://www.vision2030.gov.sa/v2030/leadership-message/>

2- <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13530194.2018.1500269?journalCode=cbjm20>

سرمایه‌گذاری خارجی و داخلی، از جمله از طریق اعمال دقیق مقررات تجاری بین‌المللی، تسهیل تجارت، ساده‌سازی رویه‌های گمرکی و ایجاد مناطق ویژه برای فعالیت‌های لجستیکی، گردشگری و صنعتی و مالی نیز در اولویت قرار گرفته‌اند.

با توجه به جهت‌گیری کلی سیاست تجاری عربستان سعودی، جنبه‌های برجسته سیاست‌های تجاری و اقتصادی اخیر پادشاهی، از جمله ساده‌سازی رویه‌های گمرکی، سطح پایین تعرفه‌های وارداتی، حذف محدودیت‌های سرمایه‌گذاری خارجی، و معرفی ابزارهای سیاستی جدید برای ارتقای صادرات، نشان می‌دهد که باز بودن برای تجارت بین‌المللی و سرمایه‌گذاری خارجی از نظر حکومت نقش اساسی در تحول اقتصادی این کشور در افق ۲۰۳۰ ایفا می‌کند.

اهداف سیاست تجاری عربستان در راستای چشم‌انداز ۲۰۳۰ تعریف شده‌اند. بر این اساس، به حداکثر رساندن سهم پادشاهی در تجارت بین‌المللی به منظور تقویت اقتصاد ملی مهمترین هدف محسوب می‌شود. این کشور به دنبال دستیابی به این هدف از طریق افزایش دسترسی به بازارهای بین‌المللی برای صادرات کالاها و خدمات غیرنفتی و حمایت از کالاها و خدمات ملی در برابر اقدامات تجاری ناعادلانه در خارج از کشور است. افزون بر این حمایت از مشارکت بیشتر بخش خصوصی در تجارت خارجی نیز از اهداف کلیدی در افق ۲۰۳۰ است. برخی از مهمترین زیربرنامه‌ها و ابعاد استراتژی کلان ۲۰۳۰ به شرح زیر هستند:

(۱) سند موج دوم توسعه صنعتی

از منظر دولت عربستان، یک بخش تولیدی پویا، رقابتی، پایدار و صادرات محور برای تحقق چشم‌انداز ۲۰۳۰ به عنوان محرک اصلی برای جذب سرمایه خارجی، توسعه نوآوری، ایجاد مشاغل با کیفیت بالاتر و صادرات غیرنفتی ضروری است. در این راستا، برنامه ملی توسعه صنعتی به عنوان یکی از ارکان تحقق چشم‌انداز ۲۰۳۰ در ۲۰۱۹ تصویب شد.^۱

۱- در قالب این سند "موج دوم توسعه صنعتی" یا "موج دوم رشد" صنعتی این کشور باید همراستا با چشم‌انداز ۲۰۳۰ شکل گیرد. در قالب این سند رشد صنعتی باید بر مجموعه‌ای متنوع از بخش‌هایی متمرکز شود که دارای مزیت رقابتی پایدارند، بخش خصوصی باید روند رشد را رهبری کند و دولت نقش توانمندساز و ظرفیت‌ساز را ایفا نماید، رشد صنعتی باید منافع اجتماعی-اقتصادی روشنی را از نظر سهم آن در تولید ناخالص داخلی و اشتغال ایجاد کند. در این راستا سیاست صنعتی جدید با تمرکز بر ۹ بخش تدوین شده است:

1- <https://www.arabianbusiness.com/gcc/saudi-arabia/saudi-arabia-industries/saudi-arabia-launches-new-industrial-strategy-exports-to-reach-148-billion#:~:text=The%20new%20industrial%20strategy%20is,investment%20opportunities%20worth%20SAR1%20trillion.>

۱- تجهیزات و ماشین آلات

۲- منابع انرژی تجدیدپذیر؛

۳- تولید دارو؛

۴- لوازم پزشکی؛

۵- بخش خودرو؛

۶- صنایع مرتبط با نفت و گاز

۷- فرآوری مواد غذایی

۸- صنعت هوانوردی؛

۹- صنایع نظامی^۱

۲) بهبود جایگاه لجستیکی و طرح نئوم

عربستان سعودی به منظور استفاده از موقعیت جغرافیایی کشور و تبدیل آن به یک هاب لجستیکی منطقه ای، در نظر دارد زیرساخت های حمل و نقل خود را در داخل و اتصالات با محیط همسایگی را از طریق مشارکت عمومی و خصوصی تکمیل و بهبود بخشد. در چشم انداز ۲۰۳۰ اولویت اصلی تقویت و گسترش ارتباط متقابل و یکپارچگی اقتصادی کشور با سایر کشورهای شورای همکاری خلیج فارس (GCC) با تکمیل اجرای بازار مشترک شورای همکاری خلیج فارس، یکپارچه کردن گمرکات و سایر سیاست‌های اقتصادی و اتصال شبکه‌های راه‌آهن و راه کشورهای خلیج فارس است.^۲

از همین رو عربستان سعودی در حال انجام پروژه های عظیم زیرساختی است، نماد این پروژه ها ایجاد شهر جدید NEOM، یک منطقه ویژه اقتصادی با سرمایه گذاری ۵۰۰ میلیارد دلاری است. این شهر به عنوان یک شهر پست مدرن و قرن بیست و یکمی در حال ساخت است و نماد تلاش های این کشور برای تبدیل شدن به یک قدرت اقتصادی غیرنفتی به شمار می آید. تأمین مالی پروژه های بزرگ و سایر برنامه های چشم انداز ۲۰۳۰ از طریق صندوق سرمایه گذاری عمومی (PIF)، صندوق ثروت دولتی کشور مدیریت می شود.^۳

1- <https://www.vision2030.gov.sa/v2030/vrps/nidlp/>

2- <https://mot.gov.sa/en/AboutUs/Pages/Logisticsplatform.aspx#:~:text=Saudi%20Arabia's%20insistence%20to%20become,the%20population%20in%20this%20area.>

3- <https://www.pif.gov.sa/>

۳) گسترش و تقویت بازار سرمایه

در حوزه جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی عربستان در سال های اخیر تحولات مهمی به خود دیده است. یکی از اهداف کلیدی چشم انداز ۲۰۳۰، ترویج و تسهیل سرمایه گذاری خارجی و افزایش سهم آن در تولید ناخالص داخلی از ۳,۸ درصد به ۵,۷ درصد است. میزان سرمایه گذاری مستقیم خارجی به طور متوسط ۵/۲ میلیارد دلار در سال طی سال های ۱۹-۲۰۱۵ بوده است. این رقم طی سال های ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۷ سالانه ۱۸,۲ میلیارد دلار بوده است. مجموع سرمایه گذاری مستقیم خارجی در عربستان در سال ۲۰۱۹ به ۲۳۶ میلیارد دلار رسید. در سال های اخیر سرمایه گذاری مستقیم خارجی در عربستان رو به کاهش بوده است.^۱

جدول ۲- روند تحول در سرمایه گذاری مستقیم خارجی عربستان ۲۰۱۹-۲۰۱۵

(USD million)

	2015	2016	2017	2018	2019
FDI inflows	8,141	7,453	1,419	4,247	4,563
FDI inward stock	224,050	231,502	227,566	231,814	236,370
FDI inward stock (% of GDP)	34.3	36.0	33.1	29.4	29.7
FDI outflows	5,390	8,936	7,280	19,252	13,547

منبع: سازمان تجارت جهانی

حمل و نقل و لجستیک، فناوری اطلاعات و ارتباطات، بهداشت و بیوتکنولوژی، آموزش، گردشگری، سرگرمی، صنعت و معدن به عنوان حوزه های اولویت دار برای سرمایه گذاری خارجی و داخلی تعیین شده است.

در همین راستا، طی سال های گذشته در قالب بخشی از برنامه اصلاحات گسترده تر، عربستان سعودی بخش های جدیدی را به روی سرمایه گذاری خارجی گشود. اعمال تغییرات قانونی و نهادی برای بهبود فضای کسب و کار و تسهیل سرمایه گذاری، از جمله ساده سازی رویه های صدور مجوز، ارائه خدمات و کمک به سرمایه گذاران و مذاکرات معاهدات سرمایه گذاری دوجانبه را دنبال کرده است. علاوه بر این، در سال ۲۰۱۹، عربستان سعودی مجموعه ای از اصول راهنما برای سیاست گذاری سرمایه گذاری، از جمله عدم تبعیض، حمایت از سرمایه گذاری، پایداری سرمایه گذاری، افزایش شفافیت در ارائه مشوق ها، سهولت ورود و فعالیت کارکنان شرکت های سرمایه گذار، و انتقال دانش و فناوری را به تصویب رساند.

عربستان ساختار نهادی خود در حوزه سرمایه گذاری خارجی را نیز تغییر داده است. همانگونه که در بخش ساختار نهادی اشاره شد، سازمان سرمایه گذاری عربستان سعودی (SAGIA) در ۲۰۲۰ به وزارت سرمایه گذاری (MISA) با مسئولیت و اختیارات بیشتر برای تنظیم و اجرای سیاست ها ارتقا داده شد.^۲

سازمان سرمایه گذاری خارجی مسئولیت تدوین سیاست های سرمایه گذاری، پیشنهاد طرح هایی برای بهبود

1- <https://intracen.org/our-work/countries-and-regions/middle-east-and-north-africa/saudi-arabia>

2- <https://misa.gov.sa/en/>

فضای سرمایه‌گذاری، صدور مجوزهای سرمایه‌گذاری، و کمک به سرمایه‌گذاران برای راه‌اندازی پروژه‌ها را بر عهده داشت. وزارت تازه تاسیس تمام این وظایف را بر عهده گرفته و برای دستیابی مؤثر به اهداف خود، از اختیارات و منابع بیشتری برخوردار شده است. این نهاد طیف گسترده‌ای از خدمات را به سرمایه‌گذاران ارائه می‌دهد و از آنها در مراحل مختلف پروژه سرمایه‌گذاری خود، از طریق پنج مرکز زیرمجموعه در سراسر کشور حمایت می‌کند.

این نهاد نوپا چندین طرح را با هدف بهبود محیط سرمایه‌گذاری و توسعه محیط رقابتی اجرایی کرده است. یکی از این ابتکارات برنامه موسوم به تعمیق هماهنگی نهادی است که با هدف همکاری نزدیک با تمام سازمان‌های دولتی مرتبط و شرکت‌های سعودی پیشرو برای جذب سرمایه‌گذاری طراحی شده است. در قالب این ابتکار، وزارت سرمایه‌گذاری خارجی می‌کوشد تا نقش کلیدی در کمک به شرکت‌های سعودی برای جذب سرمایه‌گذاری و هدایت سرمایه به شرکت‌های آینده‌دار ایفا نماید و در عین حال بخش‌های سنتی را رقابتی‌تر کند.^۱ این مجموعه در راستای بازاریابی فرصت‌های سرمایه‌گذاری در عربستان، با اتاق بازرگانی این کشور همکاری می‌کند.

یکی دیگر از ابتکارات تحت عنوان "Invest Saudi" به عنوان برند ملی سرمایه‌گذاری با هدف ارتقای پروژه‌های سرمایه‌گذاری در عربستان سعودی و ارتقای تصویر فضای سرمایه‌گذاری این کشور ایجاد شده است. این ابتکار به عنوان یک پلت فرم ارتباطی عمل می‌کند، به تمام نهادهای دولتی درگیر در امور سرمایه‌گذاری خدمات ارائه می‌کند و آنها را به هم متصل می‌نماید.^۲

از دیگر اقدامات می‌توان به تأسیس Tayseer، کمیته دولتی موظف به بهبود مستمر فضای کسب و کار با هدف جذب سرمایه‌گذار خارجی اشاره کرد.^۳ افزون بر این وزارت سرمایه‌گذاری، مشاوره با ذینفعان در اجرایی نمودن طرح‌های سرمایه‌گذاری را به عنوان یک الزام، قانونی کرده است.

عربستان همچنین در راستای تسهیل فرایند جذب سرمایه‌گذاری، در رژیم سرمایه‌گذاری خود تغییراتی ایجاد کرده است. بر اساس قانون سرمایه‌گذاری خارجی این کشور، سرمایه‌گذار خارجی می‌تواند به عنوان سهامدار در شرکتی که متعلق به یک تبعه عربستانی است سرمایه‌گذاری کند یا یک شرکت ۱۰۰٪ با مالکیت خارجی (غیر از حوزه‌های محدودی که مستثنی شده‌اند) تاسیس کند.

رویه‌های صدور مجوز برای سرمایه‌گذاری‌های خارجی در سال‌های اخیر ساده و تسریع شده است. مجوزهای ضروری به دو سند کاهش یافته و ظرف ۳ ساعت صادر می‌شوند. پیش از این صدور چنین

1- <https://misa.gov.sa/en/investor-support/>

2- <https://www.investsaudi.sa/en/investor/incentives>

3- <https://www.tayseer-alsaudia.com/en/home/>

مجوزهایی حداقل ۲۰ ساعت به طول می انجامید. شیوه ای جدید برای تمدید فوری مجوزها راه اندازی شده و اعتبار مجوزها از یک سال به پنج سال افزایش یافته است.

سرمایه گذاران خارجی ملزم به پیروی از سیاست موسوم به سعودی سازی نیروی کار هستند. سعودی سازی نیروی کار برنامه ای است بلند مدت از سوی دولت عربستان سعودی که با هدف افزایش نسبت کارمندان به ویژه زنان در فعالیتهای اقتصادی و به ویژه در نیروی کار شرکت های سرمایه گذار خارجی طراحی شده است. بر این مبنای اساس ماهیت کسب و کار خارجی ها در این کشور، شرایط کاری و دسترس بودن کارمندان سعودی بین ۵ تا ۷۵ درصد از نیروی کار شرکت ها را باید شهروندان سعودی تشکیل دهند. شرکت های خارجی در هنگام ارائه طرحهای سرمایه گذاری خود و کسب مجوز از مقامات سعودی باید سطوح سعودی سازی نیروی کار خود را نیز مشخص نمایند. افزون بر این محدودیت هایی برای تعداد ویزا جهت کارگران خارجی شرکت ها وجود دارد. دولت عربستان در سال های اخیر محدودیت های جدیدی برای کارگران خارجی و به سود به کارگیری نیروی کار عربستانی اعمال کرده است.

نکته دیگر اینکه گسترش شبکه معاهدات سرمایه گذاری دوجانبه و موافقتنامه های اجتناب از مالیات مضاعف با دیگر کشورها در دستور کار قرار گرفته است. در حال حاضر عربستان سعودی ۲۵ موافقتنامه سرمایه گذاری دوجانبه با کشورهای دیگر امضا کرده است. این کشور همچنین ۵۱ موافقتنامه در مورد اجتناب از مالیات مضاعف با سایر کشورها امضا کرده است. افزون بر این عربستان سعودی که از اعضای آژانس ضمانت سرمایه گذاری چندجانبه است. همچنین یکی از اعضای مرکز بین المللی حل اختلافات سرمایه گذاری محسوب می شود. عربستان در سال ۲۰۱۲ قانون دآوری جدیدی را در حوزه سرمایه گذاری خارجی تصویب کرد. بر اساس این قانون، مرکز دآوری تجاری در سال ۲۰۱۶ تاسیس شد. آرای این مرکز در دادگاه های داخلی عربستان قابل اجراء است.

افزون بر این، برنامه توسعه بخش مالی (FSDP) که بخشی از چشم انداز ۲۰۳۰ است، با هدف شکل دهی به یک بخش مالی قوی، مبتکر و باثبات، قادر به حمایت از رشد بخش خصوصی از طریق وام دهی، خدمات جدید، و بازار سرمایه پیشرفته و در عین حال امکان پذیری برنامه ریزی مالی در جامعه تعریف شده است. در بخش بانکی، بانک مرکزی چارچوب نظارتی را در حوزه های حاکمیتی و شفافیت مانند قانون جدید مبارزه با پولشویی و مقررات احتیاطی توسعه داده است. چارچوب های تداوم کسب و کار و امنیت سایبری و آیین نامه رفتار و اخلاق کاری در مؤسسات مالی تدوین شده است.^۱

¹<https://www.vision2030.gov.sa/v2030/vrps/fsdp/#:~:text=The%20Financial%20Sector%20Development%20Program,stimulate%20savings%2C%20finances%20and%20investments.>

۴) گسترش مناطق آزاد

ایجاد مناطق ویژه اقتصادی یکی از مولفه‌های کلیدی چشم‌انداز ۲۰۳۰ و برنامه توسعه صنعتی و لجستیک ملی عربستان است. مناطق ویژه اقتصادی بخشی از تلاش‌های عربستان سعودی برای جذب سرمایه خارجی و تنوع بخشیدن به اقتصاد نفتی را تشکیل می‌دهند. SEZ های آینده‌نگر در عربستان سعودی انگیزه‌هایی را در مکان‌های رقابتی برای بخش‌های "امیدبخش"، به ویژه فناوری اطلاعات و ارتباطات، گردشگری و خدمات مالی فراهم می‌کنند. SEZ ها همچنین از شرکت‌های چند ملیتی در طیف گسترده‌ای از فعالیت‌ها از جمله انبارداری و تکمیل، مدیریت موجودی، نگهداری و تعمیرات، مرحله بندی، آزمایش و مونتاژ پشتیبانی می‌کنند.

۵) توسعه بخش معدن

بر مبنای چشم‌انداز ۲۰۳۰ یکی از ابزارهای دستیابی به اهداف استراتژیک رشد و تنوع بخشیدن به اقتصاد، بازگشایی پتانسیل بخش‌های غیرنفتی از جمله بخش‌های معدن و انرژی است. در این راستا در سال ۲۰۱۷، شورای وزیران راهبرد جامع معدن و صنایع معدنی را تصویب کردند که هدف آن رسیدگی به چندین چالش پیش روی این بخش است. دولت سعودی می‌کوشد تا سال ۲۰۳۰ بخش معدن را به سومین ستون اصلی اقتصاد عربستان در کنار نفت و پتروشیمی تبدیل کند. در این راستا بیش از سه برابر کردن سهم بخش معدن در تولید ناخالص داخلی، کاهش واردات تا حدود ۳۷ میلیارد ریال سعودی، ایجاد بیش از ۲۰۰۰۰۰ شغل مستقیم و غیرمستقیم و تقریباً دو برابر کردن سهم این بخش در درآمد دولت در این برنامه به عنوان اهداف کلیدی تعریف شده است. همچنین قانون جدید سرمایه‌گذاری در معدن در سال ۲۰۱۹ تصویب شد.^۱

الف-۳) سیاست تجاری عربستان سعودی در سطح منطقه و سازمان‌های بین‌المللی

عربستان سعودی به لحاظ تاریخی یک کشور بازرگان و تاجر بوده است و از دیرباز، تجار مشهور و ثروتمند عرب در منطقه وسیعی از افریقا تا شامات و شمال منطقه خلیج فارس به تجارت مشغول بودند. به همین دلیل، سواحل عربستان در دریای سرخ و در خلیج فارس یکی از کانون‌های اصلی تجاری در منطقه به شمار می‌آمدند. در دوران جدید و با پیدایش نفت و اتکای اقتصاد عربستان به این محصول، اهمیت تجارت به معنای باستانی آن در این کشور کمرنگ شد و رفته رفته جایگاه محوری خود را به بازیگران دیگری مانند امارات متحده عربی واگذار کرد. با این حال، در دوران جدید و پس از گذار در قدرت سیاسی در این کشور و همزمان شدن آن با دگرگونی‌های بنیادین در اقتصاد جهانی و به ویژه اقتصاد انرژی، بازسازی جایگاه

1- <https://oxfordbusinessgroup.com/analysis/mining-ideas-advanced-infrastructure-already-place-mining-sector-poised-serious-expansion>

عربستان در تجارت چه در سطح منطقه و چه در سطح جهانی سرعت گرفته است. در این بخش، این بعد از سیاست تجاری عربستان مورد بحث قرار می‌گیرد. ناظر بر اهمیت شورای همکاری خلیج فارس در نسبت عربستان سعودی و معاهدات تجاری دو و چند جانبه، این بخش حول همین محور سامان گرفته است و ابتدا آن دسته از معاهدات تجاری عربستان سعودی که در قالب دولت ملی رأساً به آنها متعهد شده است را مورد اشاره قرار می‌دهیم و سپس معاهدات و ترتیباتی را که در قالب شورای همکاری خلیج فارس به سیاست تجاری عربستان مرتبط می‌شود به بحث می‌گذاریم.

۱) عربستان سعودی و ترتیبات تجاری دو و چند جانبه

عربستان سعودی همواره عضوی از نظام تجارت چندجانبه بوده و در راستای تقویت آن کوشیده است. این کشور در سال ۱۹۹۳ درخواست عضویت در گات را صادر کرد و پس از اینکه در همین سال به عضویت ناظر درآمد، در سال ۱۹۹۵ به عضویت ناظر سازمان تجارت جهانی و ده سال بعد، در سال ۲۰۰۵ به عضویت کامل سازمان تجارت جهانی درآمد. سازمان تجارت جهانی عربستان را به‌عنوان یک پشتیبان نیرومند برای سیستم تجارت چندجانبه معرفی کرده است که فعالانه در ابعاد گوناگون ترتیبات این نهاد مشارکت می‌کند.^۱ این کشور، موافقت‌نامه مالکیت معنوی، پروتکل شورای عمومی سازمان برای اجرای موافقت‌نامه تسهیل تجارت، و نیز موافقت‌نامه تجارت هواپیماهای غیرنظامی سازمان تجارت جهانی را نیز پذیرفته است.^۲ موافقت‌نامه اخیر ناظر بر آزادی واردات همه هواپیماهای غیرنظامی و اجزاء آن از تعرفه و عوارض است. همچنین، عربستان سعودی عضو ناظر موافقت‌نامه تدارکات دولتی است که ناظر بر عدالت و عدم تبعیض میان اعضا در حوزه تدارکات و تأمین مناقصات و قراردادهای دولتی است.

یکی دیگر از زیرمجموعه‌های سازمان تجارت جهانی که عربستان عضویت فعالی در آن دارد، موافقت‌نامه فناوری اطلاعات (ITA) است. این موافقت‌نامه که ریشه آن به ۱۹۹۶ بازمی‌گردد، با عضویت ۸۲ عضو که در مجموع حدود ۹۷ درصد از تجارت جهانی در حوزه IT را در اختیار دارد، اعضای این موافقت‌نامه متعهد شده‌اند که کلیه تعرفه‌های محصولات این حوزه را به طور کامل حذف کنند.^۳

عربستان سعودی در سال ۲۰۰۳ یک چارچوب موافقت‌نامه تجارت و سرمایه‌گذاری (TIFA) با ایالات متحده امضا کرد. این موافقت‌نامه یک چتر محافظتی برای حمایت قانونی از سرمایه‌گذاران، حفاظت از حقوق مالکیت معنوی، شفافیت و کارآمدی در رویه‌های گمرکی و نیز در قاعده‌گذاری‌ها و رویه‌های دولتی را در طیف وسیعی از موضوعات تجاری و اقتصادی فراهم می‌کند. نشست‌های مرتبط با TIFA معمولاً هر

1- Secretariat report, WT/TPR/S/407, The Kingdom of Saudi Arabia

2- WTO

3- WTO

دو سال یک بار برگزار می‌شود و آخرین بار در سال ۲۰۲۳ در ریاض تشکیل شد. در حالت عادی، این چارچوب یک فضا و مینا برای مذاکراتی که میان دو بازیگر در جریان است ایجاد می‌کند و در آینده‌ای، با یک موافقت‌نامه جامع تجارت آزاد جایگزین می‌شود.^۱ با این حال و پس از گذشت بیش از ۲۰ سال، همچنان عربستان سعودی و ایالات متحده از رسیدن به یک توافق دائمی و جامع باز مانده‌اند. این امر در حالی است که در حوزه شورای همکاری خلیج فارس، ایالات متحده با عمان و قطر از دهه ۲۰۰۰ دارای موافقت‌نامه تجارت آزاد است.

۲) عربستان سعودی و ترتیبات تجاری منطقه‌ای

فراتر از نظام تجارت چندجانبه، توافقات تجاری با شورای همکاری خلیج فارس در کانون دیپلماسی اقتصادی این کشور قرار دارد. عربستان سعودی یکی از شش عضو شورای همکاری خلیج فارس است، اتحادیه ای سیاسی و اقتصادی که در ۱۹۸۱ ایجاد شد. تقویت روابط بین کشورهای عضو در تمامی زمینه های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛ تدوین مقررات مشترک در حوزه های مختلف از جمله تجارت، صنعت، سرمایه گذاری، مالی و ارتباطات؛ و تقویت پیشرفت علمی و فنی و تشویق همکاری با بخش خصوصی از اهداف کلیدی این شورا به شمار می آیند.^۲

اساس یکپارچگی اقتصادی میان کشورهای شورای همکاری خلیج فارس، موافقتنامه اقتصادی ۱۹۸۱ است که خواستار ایجاد منطقه تجارت آزاد به عنوان اولین گام برای شکل دهی به یکپارچگی شده بود. منطقه تجارت آزاد شورای همکاری خلیج فارس در سال ۱۹۸۳ تأسیس شد و کالاهای مبدأ شورای همکاری خلیج فارس از تعرفه گمرکی بین کشورهای عضو معاف شدند. موافقتنامه اقتصادی در دسامبر ۲۰۰۱ به طور جامع بازننگری شد و ایجاد اتحادیه گمرکی را تا سال ۲۰۰۳ به عنوان هدف تعیین کرد.

عربستان سعودی و سایر کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس، قانون گمرک مشترک شورای همکاری خلیج فارس را در ۱ ژانویه ۲۰۰۳ اجرا کردند. بر اساس این قانون، تعرفه مشترک خارجی (CET) با نرخ های ۰٪ و ۵٪ برای اکثر خطوط تعرفه ای از آن زمان اعمال شده است. اجرای اتحادیه گمرکی مستلزم یک دوره انتقالی برای کشورهای عضو بود تا رویه های لازم را اتخاذ کنند.

سرانجام اتحادیه کامل گمرکی شورای همکاری خلیج فارس در ۱ ژانویه ۲۰۱۵ با رویه های یکپارچه گمرکی و اصل پنجره واحد برای واردات کالاهای خارجی در تمام کشورهای شورای همکاری خلیج فارس عملیاتی شد. با وجود این برخی از تفاوت‌ها در اجرای اتحادیه گمرکی باقی می‌ماند، زیرا هر عضو

1- <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/saudi-arabia-trade-agreements>

2- <https://www.gcc-sg.org/en-us/AboutGCC/Pages/StartingPointsAndGoals.aspx>

شورای همکاری خلیج فارس حق دارد فهرستی از کالاهای ممنوعه را اعلام نماید. وارداتی که در برخی از کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس ممنوع و در برخی دیگر مجاز است، قابل ترانزیت از طریق این کشورها نیست. علاوه بر این، کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس به حفظ نقاط بازرسی گمرکی، برای اهداف امنیتی و دیگر اهداف (مانند گردآوری آمار، جلوگیری از دزدی دریایی و تجاری) ادامه می‌دهند.

افزون بر اتحادیه گمرکی، بازار مشترک خلیج فارس (GCM) در ژانویه ۲۰۰۸ عملیاتی شد. هدف کلیدی این بازار دستیابی به شرایط و فرصت‌های برابر برای بین‌شهروندان کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس در ۱۰ زمینه اقتصادی، از جمله آزادی مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی، سرمایه‌گذاری و مالی است. تکمیل فرایند بازار مشترک شورای همکاری خلیج فارس همچنان در حال انجام است. تکمیل بازار مشترک، رفتار برابر با شهروندان شورای همکاری خلیج فارس (حدود ۵۶ میلیون نفر) در هر کشور عضو. احترام به آزادی رفت و آمد، کار، سکونت و مالکیت املاک و مستغلات؛ حرکت آزاد سرمایه؛ و یکپارچگی مالی و پولی هنوز به عنوان اهداف این شورا محسوب می‌شوند که کاملاً اجرایی نشده‌اند.^۱ افزون بر این تشکیل اتحادیه پولی علی‌رغم آنکه پیشرفت‌های مهمی داشته است، اما هنوز کامل نشده است.^۲

در حوزه تعاملات تجاری بین‌المللی عربستان در قالب شورای همکاری خلیج فارس تا کنون با سنگاپور و انجمن تجارت آزاد اروپا موافقتنامه تجارت آزاد امضا کرده است. افزون بر این در دو دهه اخیر در قالب شورای همکاری خلیج فارس، عربستان با چندین کشور و بلوک تجاری برای توافقنامه تجارت آزاد از جمله استرالیا، چین، اتحادیه اروپا، هند، ژاپن، جمهوری کره، مرکوسور، نیوزیلند، پاکستان و ترکیه وارد مذاکره شده است، اما هیچ‌یک از این مذاکرات هنوز فرجام نیافته است. تنها مذاکرات با چین^۵ و کره جنوبی^۶ در حال انجام است و سایر مذاکرات متوقف شده است.

عربستان سعودی یکی از اعضای منطقه آزاد تجاری پان‌عربی (PAFTA) و مسئول اجرای این توافق است که به عنوان منطقه تجارت آزاد بزرگ عرب نیز شناخته می‌شود و در سال ۱۹۹۸ تحت نظارت اتحادیه عرب تأسیس شد.^۷ از ابتدای ژانویه ۲۰۰۵، اکثر موانع تعرفه‌ای و غیر تعرفه‌ای در میان اعضای PAFTA، به استثنای برخی از محصولات (عمدتاً کالاهای کشاورزی) که از آزادسازی خارج شده بودند، حذف شد.

1- <https://www.gcc-sg.org/en-us/CooperationAndAchievements/Projects/SharedGulfMarket/Pages/Home.aspx>

2- <https://www.cambridge.org/core/books/abs/gulf-cooperation-council/gcc-common-market/B1996D8EB5643CC9E7F5F5A4487EDDEF>

3- <https://www.dfat.gov.au/trade-and-investment/australia-gulf-cooperation-council-gcc-fta>

4- <https://www.efta.int/free-trade/free-trade-agreements/gcc>

5- <http://fta.mofcom.gov.cn/topic/engcc.shtml>

6- <https://aric.adb.org/fta/korea-gulf-cooperation-council-free-trade-agreement>

7- [http://rtais.wto.org/rtadocs/16/TOA/English/Pan-Arab%20Free%20Trade%20Area%20Agreement%20\(1997\).pdf](http://rtais.wto.org/rtadocs/16/TOA/English/Pan-Arab%20Free%20Trade%20Area%20Agreement%20(1997).pdf)

معاهده PAFTA توسط عربستان سعودی به سازمان تجارت جهانی ابلاغ شد.^۱

ب) ارزیابی سیاست تجاری عربستان سعودی

با وجود کوشش‌های سال‌های اخیر برای تنوع بخشید به اقتصاد، عربستان همچنان کشوری نفتی محسوب می‌شود. صادرات نفت ۷۷ درصد از کل صادرات کالا را در سال ۲۰۱۹ به خود اختصاص داد، در حالی که این رقم در سال ۲۰۱۵ این میزان ۷۵,۳ درصد بود.^۲

صادرات و واردات

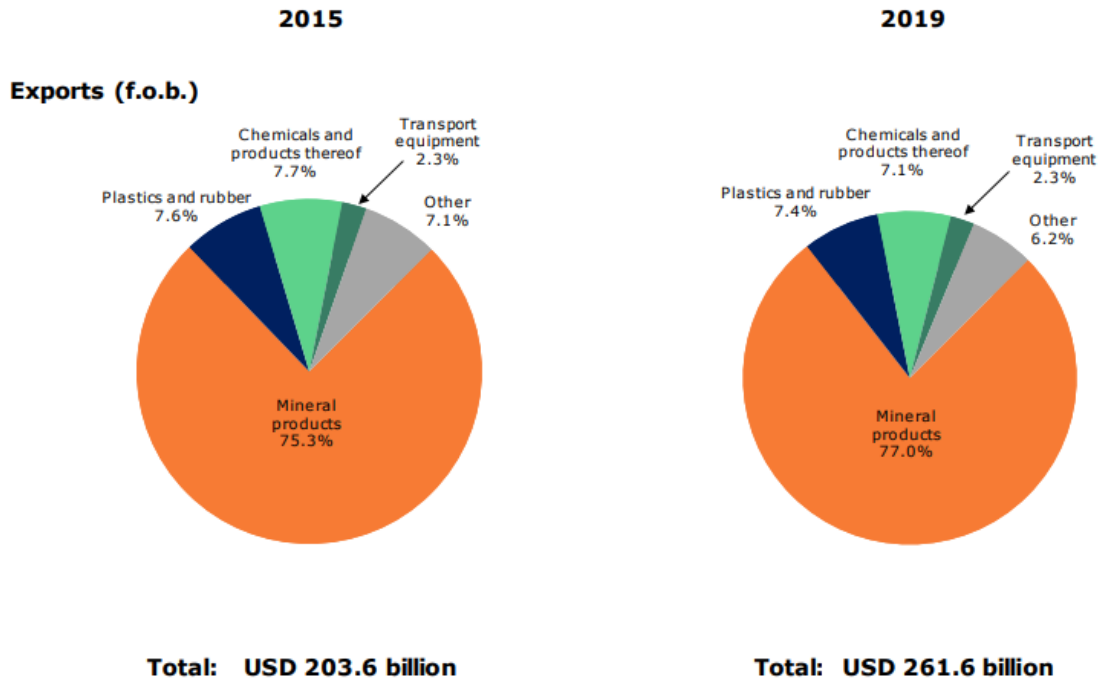
سهم نفت در کل صادرات کالایی عربستان تا حد زیادی به تحول قیمت جهانی نفت عربستان و سهمیه تولید عربستان در سازمان کشورهای صادرکننده نفت (اوپک) بستگی دارد. جهش قیمت نفت در ماه‌های اخیر به خوبی این وضعیت را نشان می‌دهد. رشد تولید ناخالص داخلی این کشور در ماه‌های اخیر به سرعت افزایش یافته است. اخیراً سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (OECD)، در گزارش سالانه خود با عنوان "چشم‌انداز اقتصادی جهانی OECD 2022" اعلام کرد: "علیرغم چالش‌های کلیدی پیش‌روی اقتصاد جهانی، تولید ناخالص داخلی عربستان در سال ۲۰۲۲، رشد ۹,۹ درصدی و در سال ۲۰۲۳، رشد اقتصادی ۶ درصدی را خواهد داشت. با این نرخ رشد، عربستان در صدر اقتصادهای گروه ۲۰ قرار خواهد گرفت^۳ نمودارهای ذیل که در گزارش‌های سازمان تجارت جهانی ارائه شده است به خوبی نقش کلیدی نفت در تجارت خارجی این کشور را نشان می‌دهد.

1- [http://rtais.wto.org/rtadocs/16/TOA/English/Pan-Arab%20Free%20Trade%20Area%20Agreement%20\(1997\).pdf](http://rtais.wto.org/rtadocs/16/TOA/English/Pan-Arab%20Free%20Trade%20Area%20Agreement%20(1997).pdf)

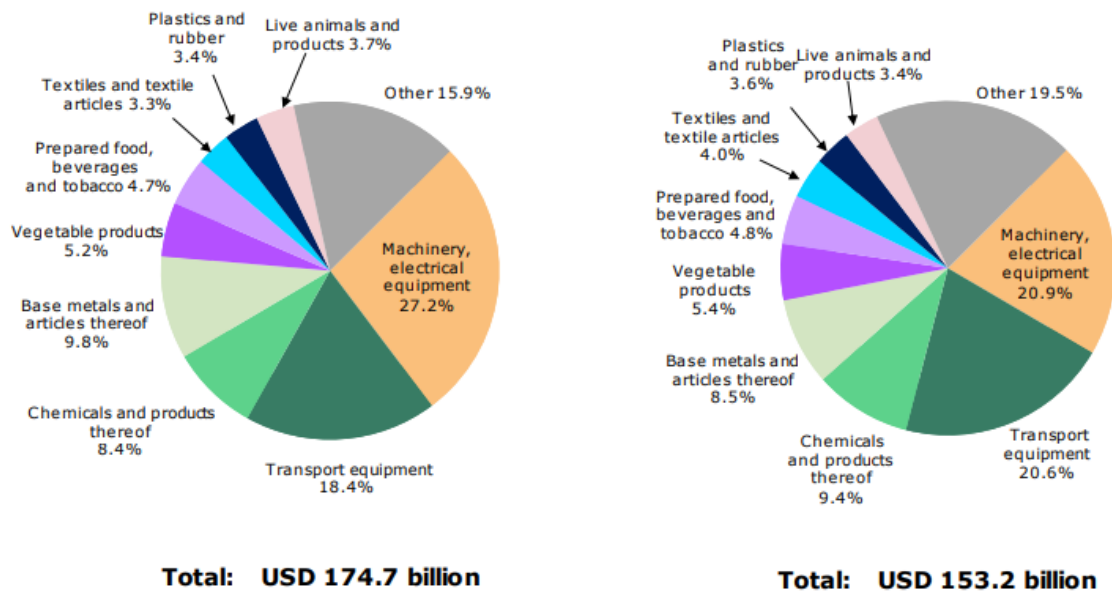
2- <https://tradingeconomics.com/saudi-arabia/indicators>

3- http://www.tradearabia.com/news/BANK_402027.html

نمودار ۱- روند تحول در صادرات و واردات کالایی عربستان طی سال‌های ۲۰۱۵ و ۲۰۱۹

Imports (c.i.f.)

منبع: سازمان تجارت جهانی

متاثر از روند جهانی انتقال قدرت به آسیا و تبدیل شدن این منطقه به شکوفاترین منطقه اقتصاد جهانی، تجارت کالایی عربستان نیز در سال‌های اخیر متحول شده است.

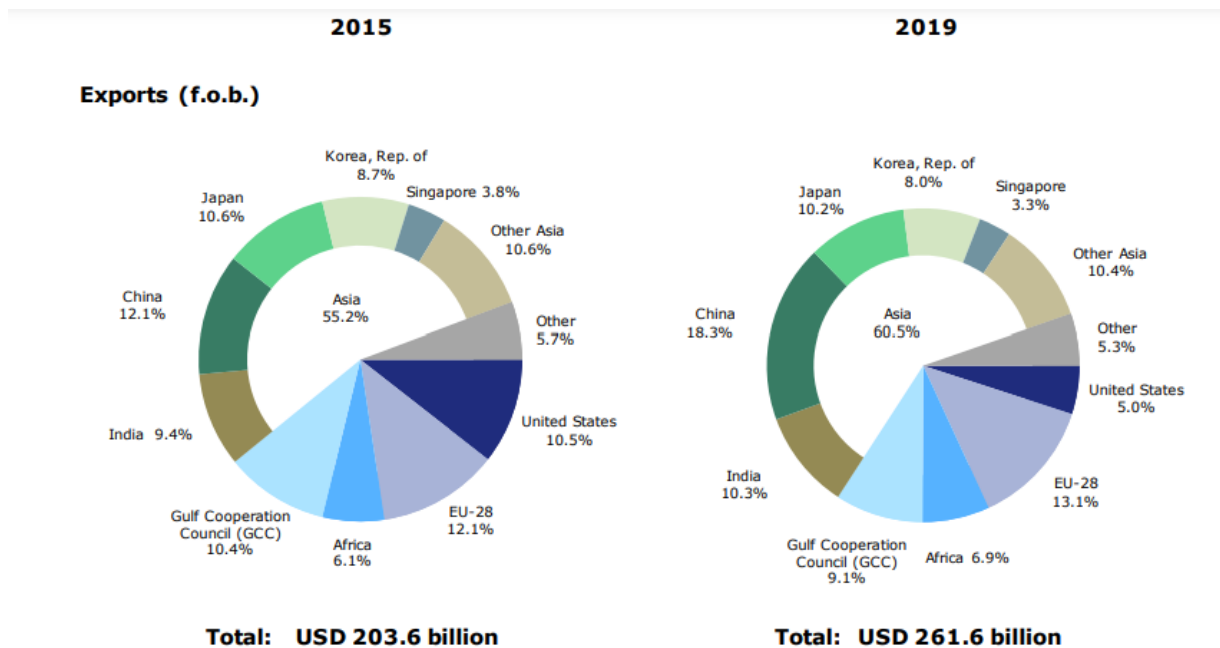

آسیا ۶۰,۵ درصد از صادرات کالایی عربستان را در سال ۲۰۱۹ (در مقایسه با ۵۵,۲ درصد در سال ۲۰۱۵)، به خود اختصاص داده است. در میان کشورهای آسیایی، چین با سهم ۱۸,۳ درصد در سال ۲۰۱۹ در صدر قرار گرفته است و پس از آن هند و ژاپن قرار دارند.

اتحادیه اروپا با سهم ۱۳,۱ درصدی در جذب صادرات عربستان در سال ۲۰۱۹ در قیاس با سهم ۱۲ درصدی در ۲۰۱۵ همچنان از مقاصد اصلی صادرات کالایی این کشور است. جالب آنکه که سهم ایالات متحده در جذب صادرات عربستان از ۱۰,۵ درصد در سال ۲۰۱۵ به ۵,۰ درصد در سال ۲۰۱۹ کاهش یافته است. کشورهای شورای همکاری خلیج فارس در سال ۲۰۱۹ ۹,۱ درصد از صادرات عربستان را جذب کرده اند که در مقایسه با رقم ۱۰,۴ درصد در سال ۲۰۱۵ کاهش معناداری را نشان می دهد.^۱

در حوزه واردات در سال ۲۰۱۹، بزرگترین تامین کننده واردات عربستان سعودی اتحادیه اروپا به رهبری آلمان و فرانسه با ۲۳,۵ درصد سهم بود و پس از آن چین (۱۸,۴ درصد) و ایالات متحده (۱۲,۴ درصد) قرار گرفتند. آسیا ۳۸,۸ درصد از واردات کالایی عربستان در سال ۲۰۱۹ را به خود اختصاص داده است. در همین سال کشورهای شورای همکاری خلیج فارس ۹,۶ درصد از واردات کالاهای عربستان سعودی را به خود اختصاص داده اند که نسبت به سهم ۷,۴ درصدی در ۲۰۱۵ افزایش یافته است. نمودارهای ذیل روند تحول در شرکای تجاری عربستان طی سال های ۲۰۱۵ و ۲۰۱۹ را نشان می دهند.

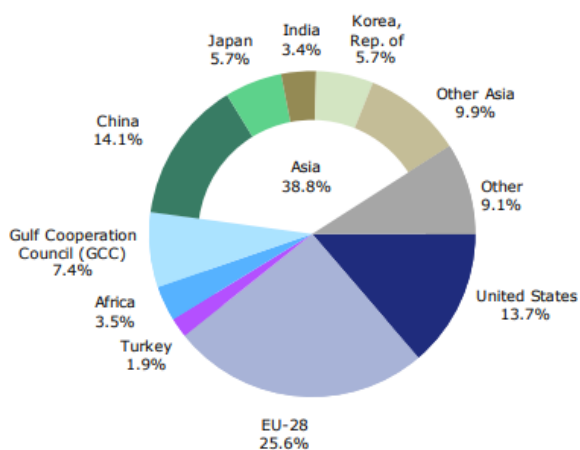
نمودار ۲- روند تحول در شرکای تجاری عربستان طی سال های ۲۰۱۵ و ۲۰۱۹

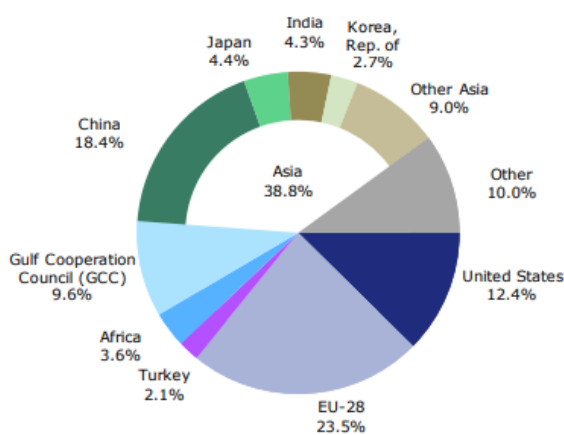
1- <https://unctad.org/statistics>

2- <https://unctadstat.unctad.org/countryprofile/generalprofile/en-gb/682/index.html>

Imports (c.i.f.)

Total: USD 174.7 billion

Total: USD 153.2 billion

منبع: سازمان تجارت جهانی

تجارت خدمات

در حوزه تجارت خدمات، عربستان سعودی واردکننده خدمات با کسری میانگین ۶۱,۰ میلیارد دلار در سال طی سال‌های ۲۰۱۵-۲۰۱۹ است که در سال ۲۰۱۵ به نقطه اوج و به ۷۳,۶ میلیارد دلار رسیده است. با این حال، صادرات خدمات به طور قابل توجهی در مدت مشابه افزایش یافت و از ۱۴,۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۵ به ۲۴,۲ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۹ رسید. عربستان کشوری کلیدی در گردشگری مذهبی است و میلیون‌ها نفر سالانه به این کشور برای ادای حج سفر می‌کنند.

در بخش واردات، خدمات مرتبط با دولت تقریباً یک سوم واردات خدمات را تشکیل می‌دهند و پس از آن حمل‌ونقل (۲۲,۵ درصد در سال ۲۰۱۹) و مسافرت (۱۹,۲ درصد در سال ۲۰۱۹) هستند.^۱

1- <https://data.worldbank.org/country/SA>

جدول ۱- روند تحول در تجارت خدمات عربستان طی سال‌های ۲۰۱۹-۲۰۱۵

(USD billion, %)

	2015	2016 ^a	2017 ^a	2018 ^a	2019 ^b
Trade balance (USD billion)	-73.6	-53.0	-60.4	-63.4	-54.4
Exports (USD billion)	14.5	17.3	18.1	20.5	24.2
	(% of total exports)				
Transport	19.7	25.4	23.7	22.0	19.6
Passenger	7.3	13.6	16.3	15.5	14.1
Freight	6.3	5.6	4.5	4.0	2.7
Other	6.2	6.3	2.9	2.4	2.7
Travel	70.0	64.3	66.5	67.2	67.8
Construction	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Insurance and pension services	2.1	1.3	0.3	0.4	0.3
Financial services	1.7	3.3	3.7	1.5	2.5
Telecommunications	1.7	1.6	1.9	5.6	6.5
Other business services	0.1	0.1	0.1	0.1	0.4
Government goods and services	4.6	4.0	3.8	3.3	2.9
Imports (USD billion)	88.0	70.3	78.6	84.0	78.7
	(% of total exports)				
Transport	22.8	23.3	20.1	18.7	22.5
Passenger	1.2	1.4	1.9	1.5	1.6
Freight	20.9	19.8	16.6	15.9	18.9
Other	0.8	2.1	1.5	1.3	1.9
Travel	22.0	23.7	22.3	19.8	19.2
Construction	5.6	7.9	7.1	7.6	9.0
Insurance and pension services	2.4	2.2	1.9	2.0	2.3
Financial services	0.9	1.3	1.9	3.0	2.4
Telecommunications	3.3	3.9	3.7	2.0	2.2
Other business services	6.2	8.9	12.0	12.4	12.7
Government goods and services	36.7	28.7	30.9	34.4	29.8

بهبود ساختارهای سخت و نرم تجارت

عربستان در راستای پیشبرد دیپلماسی اقتصادی خود در سال‌های اخیر کوشیده تا ساختارهای سخت و نرم تسهیل‌کننده تجارت خارجی را توسعه بخشد. این کشور در حوزه رویه‌های گمرکی در سال‌های اخیر اصلاحات مهمی را صورت داده است، به گونه‌ای که جایگاه آن در شاخص تجارت فرامرزی به عنوان یکی از شاخص‌های کلیدی گزارش فضای کسب و کار بانک جهانی از رتبه ۱۵۰ در سال ۲۰۱۶ به رتبه ۸۶ در سال ۲۰۲۰ ارتقا یافته است.^۱

در این دوره به ویژه زمان و هزینه واردات به عربستان سعودی و صادرات از این کشور نسبت به میانگین منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا کمتر شده است که تحولی قابل توجه نسبت به گذشته در رویه‌های گمرکی عربستان محسوب می‌شود.

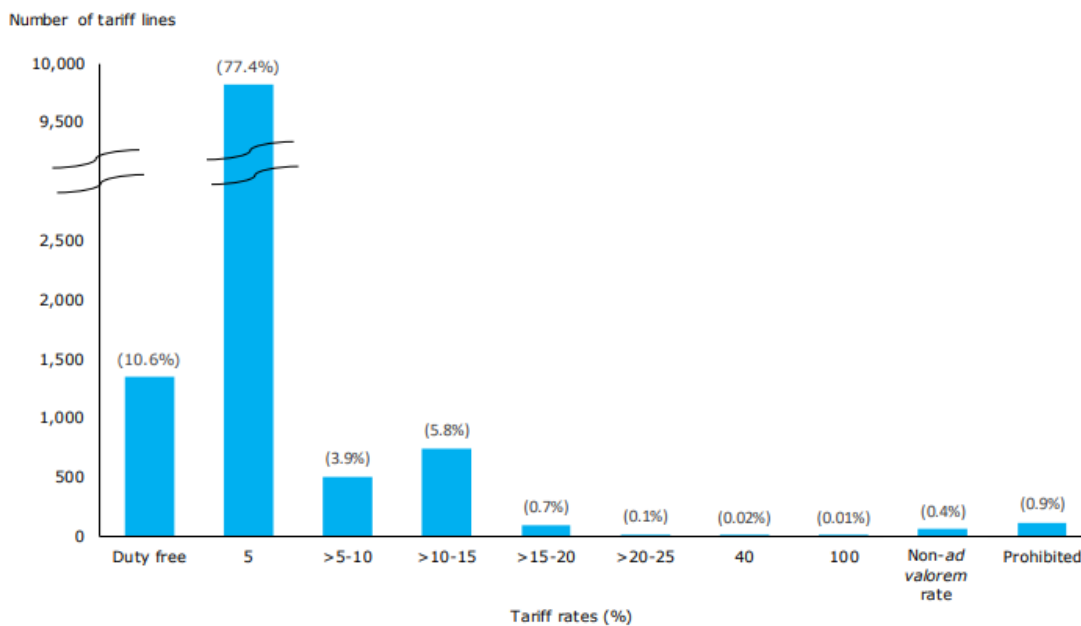
در سطح کلان از زمان اجرایی شدن اتحادیه گمرکی شورای همکاری خلیج فارس در سال ۲۰۰۳ رویه‌های گمرکی میان کشورهای عضو همکاری شورای همکاری از جمله عربستان سعودی یکسان بوده است. البته هر کشوری ممکن است فهرست خود را از محصولات ممنوعه و محدودیت‌های وارداتی تعیین کند اما اعضا در حال ایجاد یک لیست مشترک از محصولات ممنوعه یا محدودیت‌های وارداتی اند.

1- <https://www.worldbank.org/en/programs/business-enabling-environment>

نظام تعرفه‌ها

به لحاظ اعمال تعرفه‌ها بر واردات، عربستان به عنوان عضو سازمان تجارت جهانی و عضوی از موافقتنامه تجارت آزاد کشورهای شورای همکاری خلیج فارس در قالب قواعد این نهادها نرخ‌های تعرفه را اعمال می‌نماید. نمودار ذیل میزان تعرفه اعمالی این کشور بر گروه‌های کالایی مختلف را نشان می‌دهد

نمودار ۳- توزیع نرخ‌های تعرفه در ۲۰۲۰

Note: Percentages in parentheses denote the share of total lines. The 2020 tariff schedule consists of 12,690 tariff lines.

Source: WTO Secretariat calculations, based on data provided by the authorities.

منبع: سازمان تجارت جهانی

تعرفه‌های ترجیحی به کشورهای اعطا می‌شود که عربستان سعودی با آنها موافقت نامه تجارت آزاد دارد. به استثنای واردات الکل، گوشت خوک و محصولات مرتبط با گوشت خوک که به دلایل مذهبی ممنوع شده‌اند، واردات از کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس و اعضای منطقه آزاد پان عرب بدون عوارض گمرکی صورت می‌گیرد. علاوه بر عربستان سعودی از صادرات کشورهای توسعه نیافته به بازار این کشور عوارضی دریافت نمی‌کند.^۱

توسعه تجارت غیرنفتی

یکی دیگر از اقداماتی که در سال‌های اخیر و در راستای توسعه اقتصاد غیرنفتی در دیپلماسی اقتصادی

1- <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/saudi-arabia-import-tariffs>

عربستان مورد توجه قرار گرفته است ارائه مشوق‌ها و حمایت‌های صادراتی است. در این راستا بانک صادرات و واردات عربستان (EXIM) توسط شورای وزیران در سال ۲۰۱۹ ایجاد شد و در سال ۲۰۲۰ با سرمایه ۳۰ میلیارد ریال سعودی برای تقویت صادرات و حمایت از پروژه‌های صنعتی و معدنی. عملیاتی شد. در فوریه ۲۰۲۰، هیئت وزیران آیین‌نامه EXIM بانک را تصویب کرد. در قالب این آیین‌نامه اهداف بانک به صورت ذیل دسته‌بندی شده‌اند.

۱- توسعه صادرات عربستان سعودی همراه با تنوع و رقابت‌پذیری آنها

۲- تامین مالی صادرات، ارائه ضمانت‌های صادراتی، ارائه خدمات بیمه اعتباری بر مبنای نرخ‌های تجاری؛

۳- افزایش اعتماد به صادرات عربستان سعودی، حمایت از نفوذ آنها به بازارهای جدید و کاهش ریسک عدم پرداخت

۴- تسهیلات اعتبار صادراتی^۱

یکی دیگر از اقدامات دیپلماسی اقتصادی عربستان در راستای توسعه تجارت این کشور با جهان خارج، برنامه صادرات عربستان سعودی (SEP) است که هدف آن تنوع بخشیدن به صادرات غیرنفتی از طریق تأمین مالی برای صادرکنندگان یا واردکنندگان سعودی کالاهای غیرنفتی است. برنامه صادرات عربستان سعودی معاملات تجاری را از طریق بانک‌های داخلی و خارجی تسهیل می‌کند و ارزیابی و طبقه‌بندی خود را از ریسک سیاسی و تجاری بازارها ارائه می‌دهد. تامین مالی ارائه شده توسط برنامه صادرات سعودی شامل امور مالی و خدمات بیمه اعتباری است. برنامه صادرات عربستان ممکن است تا ۱۰۰٪ ارزش معامله را تسهیلات مالی ارائه کند. حداکثر دوره بازپرداخت تسهیلات برای کالاهای مصرفی و مواد اولیه دو سال، برای کالاهای مصرفی بادوام و نیمه سرمایه‌ای هفت سال و برای کالاهای سرمایه‌ای و بادوام یا سایر طرح‌های بلندمدت ۱۵ سال است. علاوه بر برنامه صادرات عربستان، شرکت اسلامی برای بیمه سرمایه‌گذاری و اعتبار صادراتی (ICIEC) خدمات بیمه اعتبار صادراتی را به کشورهای عضو از جمله عربستان ارائه می‌دهد.

ج) روابط تجاری ایران و عربستان سعودی

ایران و عربستان به عنوان دو همسایه در منطقه خلیج فارس از روابط اقتصادی دوجانبه برخوردار بوده‌اند. هر چند این روابط همواره تابعی از رقابت‌های دو کشور در حوزه ژئوپلیتیک بوده است، همواره در سطوحی ادامه داشته است.

1- <https://saudiexim.gov.sa/en>

اختلافات مذهبی، رویکردهای متعارض به اسلام و تلاش دو کشور برای برخورداری از دست برتر در سطح منطقه سبب شده است که روابط دو کشور همواره مطابق با الگوی رقابت-دشمنی تحلیل شود؛ به طوری که حتی در بهترین دوران روابط دو کشور در دهه هفتاد شمسی، ایران و عربستان نتوانستند از برخی حوزه‌های همکاری فراتر روند. هر چند از سال ۲۰۰۳ و آشغال عراق توسط ایالات متحده، رقابت میان ایران و عربستان بیش از پیش بالا گرفت، سال ۲۰۱۱ و موج اعتراضات اجتماعی در کشورها عربی را می‌توان به عنوان یک مقطع مهم در اوج‌گیری تنش میان عربستان و گذار از رقابت به دشمنی میان دو کشور در نظر گرفت. رویکردهای متفاوت و متعارض دو کشور در پرونده‌های سنتی همچون لبنان و فلسطین با اضافه شدن کانون‌های جدید بحران مانند سوریه و مهم‌تر از همه یمن نهایتاً دو کشور را در مسیر دشمنی آشکار قرار داد تا جایی که در سال ۲۰۱۵، همزمان با پیشرفت تنش‌زدایی میان ایران و غرب به قطع روابط دیپلماتیک دو کشور منجر شد که پیامد آن برای روابط اقتصادی دو کشور به صفر رسیدن تجارت میان دو طرف در فاصله سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۱ بود؛ اگر چه از سرگیری روابط دو کشور با میانجی‌گری عراق و چین نیز نتوانسته است به احیای روابط اقتصادی و رسیدن به سطوح قبل از ۱۳۹۵ منجر شود، سطحی که در همان زمان نیز چندان قابل توجه نبود.

در حال حاضر، از مجموع ۴۹.۵ میلیارد دلار صادرات ایران در سال ۱۴۰۲، عربستان تنها ۳۶۷ هزار ۹۹۲ دلار را به خود اختصاص داده است.^۱

جدول ۱- مبادلات تجاری ایران و عربستان^۲

سال	واردات		صادرات	
	وزن (هزار تن متریک)	ارزش (میلیون دلار)	وزن (هزار تن متریک)	ارزش (میلیون دلار)
۱۳۹۳	۱۵.۵	۴۶.۱	۳۷۱.۵	۱۵۹
۱۳۹۴	۳۱.۵	۷۸.۱	۲۵۲	۱۳۳.۹
۱۳۹۵	-	-	-	-
۱۳۹۶	۰.۳	۱.۱	۰.۵	۰.۶
۱۳۹۷	۰.۰۵	۰.۲	۰.۰۳	۰.۱
۱۳۹۸	-	-	۰.۱	۰.۰۳
۱۳۹۹	-	-	-	-
۱۴۰۰	-	-	۰.۴	۰.۰۴
۱۴۰۱	-	-	۳۰.۸	۱۴.۷
۱۴۰۲	-	-	۰.۵	۰.۳

۱- آمارهای مربوط به واردات ایران از عربستان در سال ۱۴۰۲ از سوی گمرک ج.ا. ایران ارائه نشده است.

۲- گمرک جمهوری اسلامی ایران توضیح: در جدول ارقام مربوط به سلول‌هایی که با خط تیره مشخص شده، از سوی گمرک ج.ا. ایران ارائه نشده است.

همچنین در دو ماهه نخست سال ۱۴۰۳ مجموع صادرات ایران به عربستان برابر با ۱۲۱ تن به ارزش بیش از ۳۵.۴ هزار دلار بوده است؛ هر چند گمرک آماری از واردات ایران از این کشور ارائه نکرده است.^۱

از سوی دیگر بنا بر آمارهای ارائه شده از سوی اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی استان تهران، ارقام مربوط به وزن و ارزش دلاری واردات و صادرات ایران از/به عربستان مطابق با جدول زیر بوده است:

سال	واردات		صادرات	
	وزن (هزار تن متریک)	ارزش (میلیون دلار)	وزن (هزار تن متریک)	ارزش (میلیون دلار)
۱۳۹۵	۲.۵	۴.۲	۰.۶	۰.۲
۱۳۹۶	۰.۳	۱.۴	۰.۴	۰.۸
۱۳۹۷	۰.۰۵	۰.۲	۰.۰۳	۰.۱
۱۳۹۸	۰	۰	۰	۰
۱۳۹۹	۰	۰	۰	۰
۱۴۰۰	۰	۰	۰.۴	۰.۰۴
۱۴۰۱	۰	۰	۳۰.۸	۱۴.۷
۱۴۰۲	۰	۰	۰.۵	۰.۳

در سال ۱۴۰۲، محصولات تولید شده از خمیر کاغذ (۱۲۸ هزار دلار)، کفپوش‌های غیرمخملی (۱۰۳ هزار دلار) و سنگ‌های مرمر، تراورتن و رخام (۶۴ هزار دلار) عمده اقلام صادراتی ایران به عربستان را تشکیل داده است.^۲

هر چند ایران و عربستان فاقد توافق‌نامه‌های تسهیل‌گر تجارت یا نهادهای هماهنگ‌کننده روابط تجاری همچون کمیسیون مشترک هستند و تنها قانون «موافقتنامه عمومی همکاری‌های اقتصادی، بازرگانی، سرمایه‌گذاری، فنی، علمی، فرهنگی، ورزشی و جوانان بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت پادشاهی عربستان سعودی» مصوب اردیبهشت ۱۳۷۹ ناظر بر کلیات مورد توافق دو کشور در خصوص توسعه همکاری‌های اقتصادی است، پس از احیای روابط دو کشور با میانجی‌گری عراق و چین تلاش‌های دیپلماتیک برای تقویت روابط اقتصادی ایران و عربستان در جریان بوده است؛ از جمله این تلاش‌ها می‌توان به پیشنهاد وزارت امور خارجه ایران در خصوص تشکیل کمیسیون مشترک همکاری‌های اقتصادی دو کشور و نیز ایجاد شورای هماهنگی روابط دوجانبه میان ایران و عربستان اشاره کرد. همچنین اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران میزبان سفیر عربستان در تهران بوده است که طی این دیدار دو

۱- گمرک جمهوری اسلامی ایران

۲- گمرک جمهوری اسلامی ایران

طرف در خصوص همکاری در زمینه انرژی، گردشگری و تسهیل صدور روادید برای تجار دو طرف رایزنی کرده‌اند.

رایزنی‌های مورد اشاره تا کنون نتایج عملی چندانی در پی نداشته است و علیرغم گذشت بیش از یک سال از احیای روابط دو کشور، دو طرف نتوانسته‌اند فراتر از بازگشایی سفارت‌های خود، تسهیل برخی شرایط برای حجاج ایرانی و برخی دیدارهای سطح بالای سیاسی دستاورد چندانی داشته باشند؛ دلیل این امر از سوی برخی ناظران برآورده نشدن توقعات دو کشور از یکدیگر دانسته شده است به طوری که ایران اقدامات عربستان را ناقض وعده‌های این کشور برای تقویت روابط اقتصادی دوجانبه می‌داند و در آن سو عربستان بر این باور است که ایران تلاش قابل توجهی برای مدیریت و محدود کردن اقدامات گروه‌های حامی خود در سطح منطقه، به ویژه در یمن انجام نداده است.^۱ در این وضعیت و با توجه به پیشرفت مذاکرات عادی‌سازی روابط میان عربستان و اسرائیل با میانجی‌گری ایالات متحده و امکان به قدرت رسیدن مجدد ترامپ در این کشور - که احتمالاً با افزایش تنش با ایران همراه خواهد بود - نگرانی‌های جدی در خصوص افزایش مجدد تعارضات میان عربستان و ایران وجود دارد.

در این شرایط همکاری دو کشور در زمینه‌های نه چندان مجادله‌برانگیز همچون تقویت تجارت غیرتحریمی، تسهیل مبادلات دانشگاهی و توسعه همکاری‌ها در زمینه سلامت عمومی و حوزه‌های زیست‌محیطی مورد توجه بوده است. تهران و ریاض می‌توانند با ایجاد یک شورای هماهنگی مشترک برای پیشبرد برنامه‌های مشخص، با زمان‌بندی معین با بازدهی ملموس، از جمله پروژه‌های آزمایشی اقتصادی مانند سرمایه‌گذاری مشترک یا سرمایه‌گذاری عربستان سعودی در یک زمینه مورد توافق ایران، حرکت در مسیر بازسازی روابط دوجانبه را ادامه دهند. اینها ممکن است شامل پروژه‌های آزمایشی اقتصادی، مانند سرمایه‌گذاری مشترک یا سرمایه‌گذاری عربستان در بخش‌های غیرتحریمی اقتصاد ایران باشد.^۲ پیشرفت روابط دو کشور در چنین حوزه‌هایی می‌تواند توقعات ایران از احیای روابط با عربستان را تا سطح قابل قبولی برآورده سازد، با این حال پرسش اصلی این است که آیا ایران قادر است خواسته‌های عربستان در خصوص گروه‌های متحد خود را - به ویژه در شرایطی که ادامه جنگ در غزه ناامنی در سطح منطقه را به شکل بی‌سابقه‌ای افزایش داده است - محقق سازد؟

جمع بندی

بر مبنای آنچه آمد می‌توان گفت که دیپلماسی اقتصادی عربستان سعودی در سال‌های اخیر در راستای تحقق استراتژی کلان موسوم به چشم انداز ۲۰۳۰ متحول شده است. عربستان سعودی کشوری پادشاهی

1-See: Great Expectations: The Future of Iranian-Saudi Détente

2-ibid

با نظام تصمیم‌گیری متمرکز در سال‌های اخیر تصمیم گرفته است تا به دولتی توسعه‌گرا بدل شود، توسعه اقتصادی را در کانون استراتژی کلان خود و مهمترین ابزار مشروعیت بخشی نظام سیاسی قرار دهد. این تغییر راهبرد در قالب چشم‌انداز ۲۰۳۰ متجلی شده است، استراتژی کلانی به شدت بلند پروازانه و اقتصاد محور که در قالب آن عربستان امیدوار است نه تنها به مهمترین کشور در حال توسعه در جهان اسلام بلکه به هاب جهانی تجارت و سرمایه‌گذاری بدل شود. این کشور در قالب چشم‌انداز موسوم به ۲۰۳۰ می‌کوشد تا خود را از وابستگی به نفت نجات دهد و متنوع‌سازی اقتصادی را به پیش برد. چشم‌انداز ۲۰۳۰ و استراتژی توسعه صنعتی مشترکا به دیپلماسی اقتصادی عربستان شکل داده‌اند.

در دیپلماسی اقتصادی نوین عربستان اتصال به زنجیره‌های جهانی ارزش، بهبود محیط برای جذب سرمایه و توسعه تجارت در کانون قرار گرفته‌اند. از لحاظ جغرافیایی شورای همکاری خلیج فارس همچنان مهمترین اولویت عربستان سعودی در دیپلماسی اقتصادی محسوب می‌شود و این کشور می‌کوشد تا ضمن حفظ نقش رهبری در این شورا فرآیند گسترش اتصالات با کشورها و مناطق دیگر در چارچوب موافقتنامه‌های تجارت آزاد را از طریق این شورا به پیش برد. افزون بر این بهره‌گیری از موقعیت ژئواکونومیک عربستان به عنوان حلقه وصل جریان‌های تجاری جهانی نیز در دیپلماسی اقتصادی این کشور اولویت یافته است.

چشم‌انداز ۲۰۳۰ و دیپلماسی اقتصادی طراحی شده بر مبنای آن نمادهای کوشش محمد بن سلمان برای شکل‌دهی به عربستان جدید است، عربستانی که در ژئواکونومی منطقه از موقعیت برتر برخوردار باشد و در پهنه جهانی به یکی از قطب‌های اقتصادی بدل شود.